

Restitutio

Prin rubrica pe care am inaugurat-o începînd cu noua ediție a revistei ne propunem să restituim prezentului valori culturale și științifice ale trecutului care, din cauza vitregiei vremurilor apuse, nu au putut să fie publicate și nici măcar să fie comunicate oral la reuniuni sau simpozioane de specialitate. Considerăm că este o datorie de onoare a sociologiei să săvîrșească un act reparatoriu față de acei autori și opera lor care, din ignoranță, teamă endemică, rea-voință și invidia monitorilor epocii sau din cauza barierelor cenzurii au fost frustrați de satisfacția recunoașterii publice a contribuției lor la patrimoniul spiritualității românești. Nu în cazuri izolate pentru poziția lor demnă și onestă, au fost arestați, persecutați sau marginalizați din „rațiuni superioare”. Redacția nu stabilește ierarhii și priorități, nu realizează nici selecții sau preselecții, singurul criteriu al ordinii în care se dau publicității scrierile acestor specialiști fiind cel determinat de forma și modul de realizare a materialului primit, înscrise în exigențele firești ale publicației. În acest sens oferim cititorilor fragmente din lucrări, studii, articole, comentarii etc., precum și documente de epocă care au tangență cu acestea.

În cadrul rubricii își găsesc locul și informațiile inedite privind aspecte ale evoluției sociologiei românești de-a lungul timpului, în special materiale arhivistice cu caracter inedit absolut și cu mare încărcătură de semnificații în planul identificării unor noi direcții, manifestări și rezultate ale investigațiilor sociologice din România. Este de fapt un mai vechi gînd al redacției care astăzi poate fi materializat fără restricții și, sperăm, în beneficiul tuturor.

În acest număr prezentăm texte selectate din lucrarea domnului Anton Rațiu intitulată Cercetări etno-sociologice în comunitățile românești de dincolo de Bug, lucrare redactată pe parcursul mai multor ani, pe baza unor materiale miraculos salvate, căci tot ceea ce avea tangență cu românii „de dincolo

de Prut" provoca insomnii politrucilor din conducerea instituțiilor științifice și culturale și, evident, trebuiau distruse. Iar în cazul domnului Rațiu „rațiunile” distrugerii materialului documentar erau și mai puternice, domnia sa fiind un „proscris”, un dușman al „socialismului”, pentru motivul că a făcut parte din „grupul Pătrășcanu”. Evident că a suportat „costurile” acestei apartenențe politice, fiind arestat și efectuând închisoare în regim special timp de peste șase ani.

Fragmentele pe care le publicăm, începînd cu acest număr, pentru a fi mai ușor de urmărit, au fost secționare în mai multe părți, fiecareia dintre acestea redacția atribuindu-i un subtitlu adecvat conținutului. Sublinierile aparțin autorului precum și punctele de suspensie care se întîlnesc în text.

FLORIAN TĂNĂSESCU

Cercetări etno-sociologice în comunitățile românești de dincolo de Bug (I)

Avertisment

În calitate de fost component al echipelor studentești de cercetare sociologică pluridisciplinară, condusă de savantul Dimitrie Gusti, încerc în lucrarea de față, să conturez cîteva din caracteristicile fundamentale ale Școlii gustiene.

Profesorul Dimitrie Gusti a fost unul dintre cei mai valoroși creatori de școală din țară și poate unul dintre cei mai de seamă din lume, prin amploarea și originalitatea concepțiilor sale privind cercetarea sociologică nemijlocită a satului românesc.

Această cercetare de teren era considerată atunci o mare noutate pe plan mondial, profesorul fiind precursorul unui *sistem sociologic* prin care a încercat să „știentificeze” și să „desfilozofeze” sociologia (Traian Herseu).

Savantul a plecat de la ideea că orice „unitate socială” se compune din „relații sociale” care se află într-o neîntreruptă prefacere. Și, în același timp, orice comunitate socială (sat, oraș, națiune) promovează după același „sistem”, numeroase „activități” care sînt reduse „tipologie” la patru: cadrul *geografic*; cadrul *biologic*; cadrul *istoric* și cadrul *psihologic*. În aceste „cadre” fiecare comunitate își desfășoară întregul său ansamblu de activități.

În baza acestui sistem, Dimitrie Gusti a ridicat cercetarea sociologică pe o treaptă foarte înaltă, neegalată pînă atunci, cu o cuprindere pluridisciplinară de cercetare a unui întreg popor, pe „cadre” și „manifestări”, începînd cu satul.

Dar, personalitatea de rară valoare a lui Dimitrie Gusti s-a manifestat nu numai ca șef de școală — unică în lume de altfel —, ci și ca animator de excepție.

El a căutat să antreneze în munca de cercetare cele mai alese valori din simul intelectualității din toate ramurile vieții economico-sociale, pe care le-a așezat pe făgașul cunoașterii comunității românești așa cum o vedea el, în calitate de exponent fidel al orinduirii liberale-democratice.

Dimitrie Gusti, considera strict necesară cunoașterea reală a „unității sat”, satul fiind fondul material uman al întregului nostru neam. Numai pe temelia acestei cunoașteri — susținea savantul — pot fi luate cele mai potrivite măsuri pentru ridicarea satului.

Profesorul își începe cercetările sale prin anii 1923-1925, împreună cu Gheorghe Vlădescu-Răcoasa, asistentul său de atunci, cu muzicologul Georgescu Breazul, Constantin Brăiloiu, Harry Brauner, precum și cu Henri H. Stahl, Mircea Vulcănescu, Traian Herseni, Octavian Neamțu și Anton Golopenția. Cu aceștia, precum și cu alții, au fost cercetate localitățile : Goicea Mare, Rușetu, Fundul Moldovei, Drăguș, Cornova, Șanț, Nereju, Jurilovca, Densuș, etc.

Rezultatele fructuoase obținute au condus la extinderea și perfecționarea cercetărilor asupra unor așezări istorice, zone folclorice etc. Așa s-a ajuns la constituirea unor echipe complexe, pluridisciplinare, formate din câte șase-opt tineri studenți sau absolvenți ai unor facultăți, animați de dorința de a cunoaște realitățile socio-economice ale satului românesc, cu scopul de a găsi soluții pentru îmbunătățirea vieții țaranului.

Fiecare echipă avea în componența sa un medic uman (student), un altul veterinar, cu cabinetele înzestrate de Fundație. Se acordau consultații și tratamente gratuite tuturor sătenilor... Agronomul echipei se preocupa de problemele unei agriculturi raționale, științifice. Echipiera cu probleme de gospodărie învăța sătencele să gătească și alte mâncăruri decât cele obișnuite în sat. Secția edilitară se ocupa de antrenarea sătenilor — prin exemplul echipei — la întreținerea curățeniei satului și a fiecărei gospodării în parte, evidențiind în cadrul șezătorilor pe cele mai curate și mai frumos întreținute. În unele așezări, echipele, pe lângă care au fost grupe de premilitari-studenți și cercetași-străjeri, au săpat fântini, au construit podețe, au fabricat cărămizi pentru ridicarea de cămine culturale etc.

În fiecare localitate, echipa funcționa trei ani consecutiv în perioada vacanțelor de vară ale studenților. Până în toamna anului 1938, s-au perindat câteva mii de echipieri. În urma citorva selecții făcute pe baza rezultatelor obținute de fiecare echipier în parte, au fost promovați, în final, 72 de comandanți și comandante ale Serviciului Social nou înființat și legiferat („Monitorul Oficial” din 18 octombrie 1938).

Legea Serviciului Social obliga pe fiecare tânăr absolvent al unei școli tehnice sau superioare, să presteze timp de un an, fără retribuție însă cu întreținerea statului, muncă organizată de Serviciul Social, altfel nepuținând ocupa nici un serviciu în stat.

Se pleca de la ideea că nu ai dreptul să fii slujbaș al statului fără să fi contribuit cu o muncă utilă în folosul ridicării satului. Iar ca să poți ridica satul, mai întâi trebuie să-l cunoști la fața locului.

Tinerii din echipele gustiene i-au ajutat pe săteni pe toate căile. Așa se explică increderea sătenilor în aceste echipe, ca și dragostea cu care am fost înconjurați permanent, iar în *memoria* satului, foarte mulți echipieri sînt prezenți și astăzi, după mai bine de cincizeci de ani.

În toamna anului 1939, Serviciul Social a fost suspendat în activitatea sa.

Evenimentele din Europa se precipită. România își proclamă neutralitatea.

În urma capitulării Franței (1940) și a eșecului Marii Britanii, situația României ajunge dramatică: la 26 iunie 1940, Basarabia și Bucovina de Nord, sînt încorporate Uniunii Sovietice. Germania fascistă impune României odiosul dictat de la Viena (30 august 1940). Sub aceleași presiuni cinice și brutale, Cadrilaterul este încorporat Bulgariei fascizate. La 22 iunie 1941, poporul român, lovit de politica criminală a vecinilor, este împins în război alături de adversarii săi naziști, fără un tratat de alianță politică sau militară, fapt unic în istorie care arată limpede că România nu putea ocoli „alianța hitleristă”.

În această cumplită situație, Școala gustină se destramă. Dar prin restructurarea Institutului Central de Statistică, sub conducerea lui Sabin Manuilă, colaborator apropiat a lui Dimitrie Gusti, Școala sociologică gustiană începe să reînvie. H. H. Stahl este numit director al Serviciului exterior. Anton Golopenția — director al Oficiului de studii. Ultimul dintre aceștia poate fi socotit adevăratul continuator al Școlii gustiene. Și nu numai atât..., lucru remarcabil și de către H. H. Stahl care, în anul 1981, în volumul „Amintiri și gânduri” (Ed. Minerva), caracterizîndu-și foștii colegi din conducerea instituțiilor gustiene, spunea următoarele: „... îl cunosc pe Anton Golopenția—(n. n.) și astăzi ca pe cel mai dotat sociolog din țară care a luat parte la campaniile monografice... Traian Herseni, oricît de pregătit și dotat era, mi-a părut totuși a nu avea căldura sufletească și generozitatea care i-ar fi ajutat să formeze un curent de gândire sau măcar un grup de ucenici, deși avea un real talent de profesor. Golopenția însă era o sinteză a celor mai mulți dintre noi: filosof tot atît cît și Mircea Vulcănescu, erudit și profesor tot atît cît Traian Herseni, investigator deopotrivă cu mine și organizator tot atît de abil ca și Octavian Neamțu”.

M-am oprit asupra lui Anton Golopenția pentru că lucrarea ce o prezint, este rodul unor cercetări efectuate sub directă conducere și îndrumare a acestui minunat om și patriot, al cărui destin a fost din cele mai cumplite și total nedrepte. A murit la numai 42 de ani, secerat de o tuberculoză pulmonară galopantă, în condițiile unei detențiuni monstruoase, fiind arestat în anul 1948, acuzat de colaborare cu Lucrețiu Pătrășcanu.

Recviem pentru Anton Golopenția

Dacă la data angajării mele la Direcția Oficiului de Studii îl cunoșteam mai îndeaproape pe Octavian Neamțu, pe prof. H. H. Stahl și pe Traian Herseni, despre Anton Golopenția, cu care nu lucrasem încă, știam doar că este foarte prețuit de profesorul Gusti. Acesta, în anul 1930, cînd abia împlinise 21 de ani, îi încredințează postul de bibliotecar la Biblioteca

Seminarului de sociologie, etică și politică a Universității din București. După trei ani, Dimitrie Gusti, ajuns ministru al Instrucției, Cultelor și Artelor, îl numește secretar pe lângă cabinetul său, după care, în anul 1936, adică la vârsta de 27 de ani, îl promovează nu numai asistent la catedra sa, ci și director plin la Institutul Social Român.

Odată cu înființarea Serviciului Social (1938 — 1939), profesorul, un excelent psiholog, în calitate de Președinte, îi oferă funcția de Secretar general al Serviciului Social. Anton Golopenția însă, cu bine cunoscuta-i modestie, stăruie pe lângă profesor ca această înaltă funcție să-i fie încredințată colegului și prietenului său Octavian Neamțu, propunere pe care profesorul o acceptă greu, în ciuda faptului că îl aprecia mult și pe Octavian Neamțu.

În cadrul Institutului Central de Statistică, printre anchetele sociologice de mare amploare la care am participat, sub conducerea competenței a lui Anton Golopenția, a fost și cercetarea efectuată în teritoriul cuprins între Bug și Marea de Azov. Ea s-a efectuat pe teritoriul Uniunii Sovietice, timp de aproape trei ani, ani deosebit de grei chiar dramatici, sub ocupația hitleristă. Inițial am plecat în această cercetare sociologică și statistică optsprezece cercetători. După mai puțin de doi ani, am rămas singur în întregul spațiu *necercetat* pînă atunci. În această situație eram vizitat periodic doar de Anton Golopenția, care venea pentru a ridica de la mine formularele „tip” deja completate și pentru a-mi indica localitățile ce urma să le cercetez.

În drumurile noastre pe întinsele stepe ucrainene, nu de puține ori am rămas împotmoliți cu mașina prin noroaiele de pe șoselele desfundate de ploi. Iarna, uneori eram surprinși de furtuni de zăpadă între două sate, adesea la zeci de km. unul de altul, unde uneori ne-a fost periclitată chiar viața... Dar, pasiunea de cercetător a lui Anton Golopenția, conștient că aceasta este unica posibilitate de cercetare acolo, ne făcea să ignorăm primejdiile.

Suferea pentru faptul că din optsprezece cîți am plecat în această „expediție” ceilalți s-au înapoiat rînd pe rînd, sub diverse motive, la București. Îi împărtășeam durerea știind că dacă am fi rămas cu toții, ne puteam isprăvi cercetările din sudul Ucrainei, cit și din preajma Kievului, unde coloniștii erau români ardeleni de prin părțile Aradului.

Dar gîndurile lui de cercetător și de patriot se îndreptau și către Iugoslavia cu cei peste trei sute de mii de români, ca și către Bulgaria și Ungaria cu alte sute de mii de români, fără să-i uite pe macedoneni etc..

Dimitrie Gusti a fost permanent informat de mersul lucrărilor noastre de acolo. Așa se face că acesta, împreună cu Constantin Brăiloiu, a venit în așa numita „insulă românească-moldovenească” de pe malul stîng al Bugului, în localitățile Alexandrovca, Constatinovca, Lisaia Gora, etc. În aceste localități Constantin Brăiloiu a făcut o serie de imprimări.

Schimbîndu-se conducerea țării după terminarea războiului, Brăiloiu ca să nu-i fie găsite imprimările de către cominterniștii din țară, le-a ascuns într-o căpiță de fîn (informație furnizată mie de către prof. Mihai Pop). Cînd a socotit că a trecut primejdia de a fi distruse, le-a predat Institutului de Etnografie și Folclor.

De curînd, încercînd să le dau de urmă, am aflat de la doamna Nelia Tăutu, compozitor, că acele suluri din ceară imprimare de C. Brăiloiu, se află în podul Institutului mai sus-numit, deja mucegăite și de nerecuperat...

Lăzile în care au fost ambalate formularele „tip” completate de noi la est de Bug, împreună cu alte documente elaborate atunci, prin „grija” acelorași cominterniști români, au dispărut fără urmă.

Odată cu arestarea mea intervenită la 9 aprilie 1948, mi-au dispărut cele mai complete și mai interesante piese adunate în acel spațiu ucrainean. Prezint în această lucrare, doar ceea ce pusesem în coșul de hirtii din casa avocatului Neiger, înainte de a mă muta în str. Jules Michelet nr. 17, de unde am fost arestat odată cu întregul grup „Lucrețiu Pătrășcanu”...

Cîteva cuvinte despre românii de dincolo de Bug

Dacă existența românilor dintre Nistru și Bug este bine cunoscută, despre existența românilor băștinași din Ucraina, de la est de Bug, se cunoaște foarte puțin.

Folcloristul Th. Burada, în lucrarea *O călătorie în satele Moldovenești din Cherson* (Iasi, 1893), ne informează de existența unor așezări românești — moldovenești — din regiunea Kerson, fără a fi cunoscut că întregul spațiu dintre Nipru și Bug este presărat de nenumărate enclave românești care se întind și în Crincea și pe coasta Mării de Azov pînă în Caucaz, precum și în bazinul carbonifer al Dombasului sau la depărtări mult mai mari din acel spațiu întins și parcă nemărginit...

Th. Burada ne înfățișează în lucrarea sa și unele aspecte ale spiritualității românești de pe acele îndepărtate meleaguri dar, pînă în zilele noastre, prea puține au fost datele, relatările, despre această populație care, totuși, este parte a neamului românesc chiar dacă între Tară și așezările respective nu au existat niciodată legături directe sau indirecte, și cu atît mai puțin continui!

Cel de-al doilea război mondial pe lîngă calamitățile aduse întregii omeniri — Europei în general și României în special — ne-a oferit răscolitoarea revelație de a lua act nemijlocit, pe „teren”, timp de aproape trei ani, organizat, de existența unor așezări românești — „moldovenești” — despre care, se poate afirma categoric, nu se cunoștea aproape nimic.

În arhivele țării noastre existau documente care arătau că pe teritoriul U.R.S.S. se aflau unele așezări însemnate, chiar masive de români și dincolo de limitele Republicii Socialiste Sovietice Moldovenești (cuprinse între Nistru și Bug), adică în întreg spațiul geografic ce se întinde în Ucraina de dincolo de fluviul Bug și chiar mult dincolo de fluviul Nipru...

Aceste documente de arhivă, completate cu informațiile culese de pe la bătrînii băștinași, locuitori ai județelor: Tiraspol, Ribnița, Balta, Dubăsari, Ananiev, Oceacov etc., dintre Nistru și Bug, din Transnistria și în special din localitatea Valea Hoțului, unde a fost trimisă o echipă de specialiști monografiști, echipă din care au făcut parte următorii: dr. Nicolae Dunăre, dr. Oancea Ioan, dr. Gheorghe Retegan, dr. Bucur Șchiopu, Tudor Alexandru Stoianovici și alții, care au întocmit și o monografie sumară a acestei așezări românești „transnistriene” și, unde, printre alte-

le, au cules și informații *orale* despre românii aflători în unele așezări din Ucraina, și anume, așa cum am arătat mai sus, din spațiul geografic de la est de Bug. Toate aceste informații culese nemijlocit de salariații aceleiași instituții și cu acel prilej al Recensământului General al României, au mai fost completate și de documentele găsite în arhivele din Odesa.

Documente de arhivă împreună cu informațiile orale, au arătat limpede că o bună parte din românii aflători în spațiul geografic de dincolo de fluviul Bug au fost colonizați în două etape. Cea mai mare parte, adică cea mai masivă colonizare atestată documentar, se pare că a fost organizată din ordinul împărătesei Ecaterina a II-a din dispoziția căreia au fost dislocate din sudul Basarabiei, în afară de românii colonizați Kievului (proveniți din Transilvania, despre care vom vorbi mai târziu), o serie de familii de origine etnică română, pentru a popula regiunile rămase ne-locuite din sudul Rusiei. Se știe că, după războiul Crimeei, tătarii, care locuiau acele ținuturi, le părăsesc, creind un vid de locuire. Țarina vrea ca sudul Ucrainei să nu rămână nepopulat, aducând astfel cu forța grupuri compacte de români transilvăneni.

Acești coloniști (în jur de 25—40 de familii pentru fiecare așezare nou înființată), au format nucleele satelor românești care, atunci când au fost cercetate de noi (1942—1944), adică exact după *cinci generații* de la colonizare, nu numai că nu au fost „înghițiți” în uriașa masă de slavi, dar au ajuns la o populație de sute de familii cu câteva mii de suflete și cu ultimul copil vorbind românește, graiul moldovenesc din perioada colonizării, „îmbogățit” doar cu unele cuvinte slave, neologisme, introduse în vocabularul lor odată cu progresul tehnic.

Au urmat apoi o serie de colonizări din Basarabia, mai mici ca număr de grupuri de persoane, repartizate acolo după nevoile Imperiului. Ultima colonizare, și cea mai recentă categorie de coloniști, se pare că a fost de unii *ciobani* — mocani-ardeleni, plecați în diferite perioade istorice cu turmele de oi, pe cont propriu, din Țara Birsei, din Țara Făgărașului, a Sibiului, etc., care, în căutare de pășuni bogate și întinse pentru turmele lor mari de oi, au trecut Nistrul și Bugul și s-au așezat, cei mai numeroși în Crimeea, pe coasta Mării de Azov până la Caucaz sau în regiunea carboniferă a Dombasului, precum și prin alte regiuni, fără să mai vorbim de o parte destul de numeroasă care, mai târziu, s-au stabilit prin orașe. (În orașul Melitopol, de pe coasta Mării de Azov, la data cercetării noastre, unicul restaurant din localitate, se numea „București”).

Din spusele bătrînilor am putut afla că fiecare familie colonizată de către Ecaterina a II-a, a primit câte 50 de hectare de pământ și câte două perechi de boi pentru agricultură. De asemenea, coloniștii români au fost scutiți de orice obligativități față de statul rus pe timp de cincizeci de ani. (Este vorba numai de coloniștii care au plecat în grupuri masive, organizate de delegați autorizați, din sudul Basarabiei).

Pregătirea campaniei de cercetare

Cum s-au derulat faptele care ne-au pus în situația de a ne deplasa pe „teren” pentru a cerceta așezările românești din acel imens și îndepărtat spațiu, le voi rezuma în puținele cuvinte ce urmează :

În anul 1941 a avut loc Recensămîntul General al României, recensămînt care se efectuează din zece în zece ani. În acel an urma să fie recenzată populația din toate teritoriile administrate de România la acea dată, deci și populația de pe teritoriile dintre Nistru și Bug, adică din așa-numita „Transnistrie”, unde recensămîntul a fost de asemenea general și, unde, cu acel prilej s-a luat contact direct și pentru ultima dată cu întreaga populație românească de acolo, adică cu populația românească din așa-numita „Republică Socialistă Sovietică Moldovenească”...

Toate datele, culese pe căile mai sus menționate, au fost completate și de informațiile furnizate de Armata Română în drumul parcurs odată cu înaintarea frontului prin Ucraina. Așa se face că atît Institutul Central de Statistică cît și Armata, luînd act de prezența acestor așezări, l-au informat și pe mareșalul Ion Antonescu care a solicitat și obținut, din partea lui Hitler personal, aprobarea recenzării tuturor românilor aflători pe teritoriul vremelnice ocupat de germani.

În urma aprobării formale dată de Hitler, mareșalul Ion Antonescu a ordonat Institutului Central de Statistică din București să efectueze de urgență întregul recensămînt al tuturor românilor care trăiau în acel spațiu.

Pentru îndeplinirea acestor sarcini ordonate de conducătorul statului, în această „expediție” care urma să acopere un imens spațiu, erau necesari circa douăzeci de specialiști statisticieni ca și în probleme de cercetare sociologică, dotați cu mijloace auto-moto. Cum Direcția Generală a Institutului de Statistică de pe lângă Președinția Consiliului de Miniștri dispunea de asemenea specialiști în număr corespunzător, a fost însărcinat chiar directorul Oficiului de Studii să fie coordonatorul științific nemijlocit al grupului selectat, știut fiind că acesta, Dr. Anton Golopenția, era posesorul nu numai a unei vaste culturi dublată de o experiență temeinică în ce privește organizarea, dar și în efectuarea unor asemenea cercetări sociologice multidisciplinare de mare amploare.

Au fost selectați 18 salariați din direcția Oficiului de Studii de sub conducerea directă a lui Anton Golopenția, printre care și semnatarul acestor rînduri.

ANTON RAȚIU